

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2-231.6.09"1886"І.Франко
DOI 10.35433/philology. 2 (103).2024.26-41

ІСТОРИЧНІ ТА ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ФРАНКОВОГО ОПОВІДАННЯ "ДОВБАНЮК"

С. М. Пилипчук*

У статті проаналізовано історичний підклад та фольклорно-етнографічний контекст оповідання Івана Франка "Довбанюк". Твір, що з'явився друком 1886 року на сторінках часопису "Зоря", став своєрідним белетристичним продовженням обговорення актуального питання українсько-польських стосунків. Письменник вкотре запропонував дієву формулу вирішення проблеми, яка заснована на принципах взаємоповаги та пошуку консенсусу. В оповіданні висвітлено один із яскравих епізодів історії Галичини, пов'язаний із подіями "буремного" 1863 року, коли відбулося чергове невдале польське повстання. Крізь призму художнього твору на прикладі реалій одного бойківського села автор здійснив спробу показати справжній стан справ напередодні і під час вибуху інсурекції. Центральною постаттю в оповіданні виступає збіднілий пан Юрій Городиський (у селі відомий за прізвиськом Довбанюк), який є типовим представником так званої "ходачкової шляхти", ще досить значної в середині XIX ст. верстви суспільства. І. Франко виразно насвітлює цей образ, звертаючи увагу і на зовнішній вигляд, і на тип поведінки, і на його психологію. Через нерідко напружені стосунки Довбанюка із односельчанами автор підкреслює складні взаємостосунки між шляхтичами (хоч і вкрай збіднілими) та селянами. Апогею це протистояння досягає в часі польського збройного виступу. Коли Городиський вирішує долучитися до повстанців, то це в односельчан викликає роздратування і клини, адже вони, пам'ятаючи про пережиті «панські жарти», в жодному разі не хочуть повернення "старої Польщі". У фінальній частині твору на перший план введено Довбанюкове прозріння, який через власний "повстанський" досвід нарешті доходить до усвідомлення неможливості повернення старих порядків. І. Франко дуже вправно насичує оповідання історичним фактажем та інтегрує у художню тканину тексту фольклорно-етнографічні елементи, які надають йому особливого колориту.

Ключові слова: оповідання, фольклоризм, історичний контекст, етнографічні реалії, ходачкова шляхта, повстання, казка, прислів'я, рекрутська пісня.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри української фольклористики імені акад. Філарета Колесси
(Львівський національний університет імені Івана Франка
pylypchuk.sviat@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7445-623

HISTORICAL, FOLKLORIC AND ETHNOGRAPHIC FUNDAMENTALS OF FRANKO'S SHORT STORY "DOVBANYUK"

Pylypchuk S. M.

The article analyzes the historical background and the folkloric and ethnographic context of Ivan Franko's short story "Dovbanyuk." The work, which was published in 1886 in the journal "Zorya", served as a literary extension to the discussion on the pressing issue of Ukrainian-Polish relations. Once again, the writer put forward an effective formula for resolving the problem, relying on the principles of mutual respect and the search for consensus. The story highlights one of the vivid episodes in the history of Halychyna, related to the events of the turbulent year of 1863, when another unsuccessful Polish uprising took place. Through the lens of this literary work and using the realias of one Boyko village, the author attempts to portray the true state of affairs on the eve of and during the outbreak of the insurrection. The central figure in the story is the impoverished nobleman Yuriy Horodysky (known in the village by the nickname "Dovbanyuk"), who is a typical representative of the so-called "chodaczkowa szlachta" – a still significant stratum of society in the mid-19th century. Franko vividly illustrates this character, paying attention to his appearance, behavior, and psychology. Through the often tense relationships Dovbanyuk has with his fellow villagers, the author underscores the complex interactions between the nobility (even those who had fallen into extreme poverty) and the peasants. This conflict reaches its peak during the Polish armed uprising. When Horodysky decides to join the insurgents, it causes irritation and ridicule among the villagers, who, remembering the past abuses of the nobility, are in no way eager to see the return of "Old Poland". In the final part of the story, Dovbanyuk's epiphany comes to the forefront, as through his own experience with the uprising, he finally realizes the impossibility of restoring the old order. Franko skillfully enriches the story with historical facts and integrates folkloric and ethnographic elements into the fabric of the text, giving it a unique coloring.

Keywords: short story, folklorism, historical context, ethnographic realia, "chodaczkowa szlachta", uprising, fairy tale, proverb, recruit song.

Постановка наукової проблеми.

Дрібна безземельна шляхта формувала в Галичині окрему соціальну групу. Для означення (як правило, сатиричного) цієї шляхтянської верстви використовували епітети на кшталт "ходачкова", "чиншова", "околична", "забродова", "засцянка", "загонова", "веретяна", "постоляна", "сірячкова" та ін. Належність до цієї соціальної групи вказували одразу при народженні. Як правило, у метричних книгах дітей, що походили із "дрібного панства" записували "nobilis", себто шляхетний, знатний. Зважаючи на типову поведінку (зверхню щодо селянства і неохочу до праці) представників цієї досить значної частини населення (як зазначив Ярослав Грицак, перед поділом Польщі маломаетна шляхта становила майже 16 % від загального складу мешканців краю [6: 53]) півавстрійської Галичини, для їх означення, окрім жартівливих¹,

використовували й чимало образливих номінацій.

наділяли дрібних шляхтичів, зафіксував І. Франко у рідних Нагуевичах. У статті "Дещо про шляхту ходачкову", що стала своєрідним продовженням опублікованого у "Календарі" "Просвіти" за 1870 рік артикулу з ідентичною назвою, дослідник подав таку оповідку: "Ішла шльихта кудись в дорогу, ну, звичайне, в ходаках. А ходаки нові, добрі. Ну, зайшли до якогось місточка, стали ночувати десь у якомось заїзднім домі. Приходить кухар:

1. Щоби панам зварити на сьнідане?
2. Звари нам фльики, – кажут шльихтичі.

Кухар верг сьї сюди-туди – нігде не мож фльиків дістати. Що тут діяти? Далі дивитсьї, а у шльихти ходаки такі нові, мьйснїстї. – Чекаї! – гадає собі. Взьив він, забрав ті ходаки, покраяв, зварив, заправив, – на другий день раненько дає. Шльихта йїсть, смакує:

3. А то раз фльики, то добрі фльики! Не жиль і заплатити!

Поплатили. Іти би далі в дорогу. До ходаків, – а с ходаків тільки волоки та онучі. Де ходаки? Де ходаки? Амїнь духу сьвїтий, пропали ходаки! Крик, біда... Аж тут кухар приходит. "Та що ви, панове, так за ходаками роспадаєтсьї: адже самбіте йїх іззіли, ще сте й захвалювали!" Сьміху тільки, що годі. І від тоги шльихту прозвали: шльихта ходачкова, що ніби свої власні ходаки ззіла" [13: 26: 184–185].

¹ Народне пояснення виникнення найпоширенішого означення "ходачкова", яким

Феномен "ходачкової шляхти" входив у коло наукових інтересів Івана Франка. Мав передусім особисту зацікавленість, бо ж матір його, Марія Кульчицька, походила саме з такого роду². Водночас, зважаючи на значну роль окресленого типу шляхтичів в історичній долі Галичини, бажав якомога докладніше дослідити явище, зблизька показати "труди і дні" загонового панства. Саме тому з-під пера Франкового вийшло декілька підставових студій, де на основі живого (і документального, і фольклорного) матеріалу проаналізовано статус і чин збіднілої шляхти бойківського Підгір'я. Цінним причинком до об'єктивного висвітлення теми стала праця "Записки руського селянина з початку XIX ст.", що з'явилася друком 1913 р. на сторінках "ЗНТШ". У студії І. Франко простежив основні етапи їхнього буття. Мовлячи про непоганий стан справ таких шляхтичів "за Польщі", наголошував: "Ходачковою шляхтою називали в Галичині досить численних селян русинів, які колись, одержавши від польських королів шляхетство за різні заслуги, увільнені були від панщини і мали право голосу на сеймиках та при виборах до польських сеймів державних. Ті політичні права вони продавали панам-магнатам, а в заміну за свої голоси одержували від вельможних "добродіїв" різні милості та датки" [12: 155–156]. Водночас дослідник не забув згадати, як радикально змінилася ситуація за часів Австрійської держави. "Коли Австрія, – відзначив І. Франко, – скасувала польські порядки в Галичині, то ходачкова шляхта, хоч не мусіла робити панщини, все-таки стратила головне жерело своїх доходів і гулящого життя – панську ласку, бо пани тепер не потребували її услуг. Шляхта значно збідніла. Мужчини, що не привикли до

постійної та важкої селянської праці, шукали або легких зарібків у панів, таких як уряди отаманів, лісових сторожів і т. і., або наслідком виробленого польською судовою практикою нахилу до сутяжництва приймали на себе ролю "ходатаїв" до різних вищих інстанцій у різних приватних та громадських процесах... Наслідком таких обставин було серед ходачкової шляхти досить значне число бувалих і письменних людей, але рівночасно також проявилось в неї незадоволене австрійськими порядками і неясне дожидаєне відбудування Польщі, симпатії до всяких польських повстань і рівночасно згірдне, шляхетське відношення до своїх сусідів, "хлопів", які зі свого боку відплачувалися шляхтичам різними кпинами, насмішками та жартами, що підіймали на сміх панські претензії та гордість ходачкової шляхти при її економічній незаможності" [12: 157].

І. Франко не обмежився лише науковим осмисленням питання, а продовжив його в художньо-літературному дискурсі. 1886 р. на сторінках часопису "Зоря" було надруковано невеличке оповідання "Довбанюк"³, яке, по суті, стало

² Як на основі документальних свідчень стверджував Михайло Возняк: "Марія Кульчицька, дочка Миколи та Людвіки, шляхтянка з Ясениці Сільної" [3: 166].

³ Оповідання "Довбанюк" І. Франко присвятив Степану Коваліву, старшому колезі (народився 1848 року), який працював учителем у Бориславі. Окрім педагогічної діяльності Ковалів займався громадською роботою та писав художні твори про нерідко жахливі бориславські реалії. Белетристика Ковалева помітно резонувала із писаннями І. Франка на робітничу тематику. Попри те, що С. Ковалів був старший на вісім років, його аргументовано називають Франковим учнем у літературі. Ковалів, що учителював у центрі "галицької Каліфорнії" успішно перейняв ідейно-тематичний струмінь Франкових творів "бориславського циклу". Олександр Білецький у відомій оглядовій статті "Художня проза Івана Франка", мовлячи про формування "франківської школи" в українській літературі серед найперших і найпоследовніших її представників згадав саме С. Коваліва. "Франко не був уже і за життя одиницею, – писав О. Білецький. – Від його белетристики в різні сторони пішли могутні молоді пагініці. У нього були безпосередні учні на зразок Степана Ковалева, в літературній спадщині якого

белетристичною рефлексією письменника на тему ходячкової шляхти. Крізь призму образу Довбанюка автор представив складні життєві обставини та психологію поведінки одного з колоритних і водночас типових представників дрібного панства. Спосіб і форма викладу матеріалу в оповіданні дають підстави здогадуватися, що головний герой твору не є плодом фантазії І. Франка, а мав свого прототипа з тих багатьох збіднілих шляхтичів, із якими йому в дитинстві доводилося не раз стикатися в рідному селі та в Ясениці Сільній. Споминами про таке дрібне панство він поділився в багатьох аспектах цікавій студії "Децо про шляхту ходячкову". Зрештою, невдовзі після публікації художнього твору автор сам запевнив достовірність образу в листі до Елізи Ожешко від 13 квітня 1886 року, де повідомляв, що в найновішому номері "Зорі" "помістив своє малесеньке оповіданнячко "Довбанюк", за котре, боюсь, наші польські галичани дуже крикнуть на мене, а котре, мимо того, основане зовсім на живій дійсності, не на фантазії" [13: 49: 57]. Письменник лише точно й правдиво списав історію збіднілого до крайньої нужди шляхтича Городиського, в образі якого утілено усі прикметні риси типового представника досить численного суспільного прошарку.

Властиво, в оповіданні "Довбанюк", окрім представлення Городиського як середньостатистичного шляхтича ходячкового, зважаючи, очевидно, на особисту знайомість, І. Франко намагався водночас зобразити його і як особистість, вдався до докладного психологічного портретування. Через вміле поєднання фольклорного (узагальнення) та літературного (індивідуалізація) підходів до

означення героя письменник вийшов на якісно новий рівень характеротворення, виписуючи колоритну постать, в якій органічно переплітається і загальне, і особисте.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На суттєву фольклорну наснаженість оповідання "Довбанюк" звернув увагу Олексій Вертій. У монографії "Народні джерела творчості Івана Франка" дослідник наголосив: "Народнопоетичні імпульси відчутні і в оповіданні "Довбанюк"... Правда фольклорне начало тут не визначає сутності концепції... твору, та все ж таки в розкритті його ідейного змісту відіграє значну роль" [2: 159]. Вдаючись до глибшої характеристики оповідання з огляду на його фольклорний контекст, О. Вертій зазначив: "Сатиричний ефект досягається тут шляхом невідповідності пустопорожніх претензій Городиського на родовитого шляхтича народним уявленням про моральну і духовну досконалість людини. До краю ледачий Городиський і не думав про постійний кусок хліба, а усе чекав, коли "нам Польща вернеться" [2: 159–160]. Також дослідник додавав: "Повчальне спрямування такого змісту твору цілком очевидне і ґрунтується воно знову ж таки на принципах народної моралі, зокрема розуміння праці як однієї з основ життя, як джерела морального і духовного багатства взагалі" [2: 160]. Отож, на думку літературознавця, фольклоризм твору реалізується на рівні дидактичному та аксіологічному: поведінку героя розглянуто винятково в контексті дотримання/порушення народних морально-етичних принципів. Гадається, такий підхід до оцінки фольклорних основ оповідання занадто спрощений, або радше обмежений лише одним (безперечно, важливим) аспектом. Франків твір не тільки про це. Пропоноване в О. Вертія прочитання лише частково розкриває ідейний засяг твору, реалізований значною мірою з допомогою фольклорних інструментів.

найвидніше місце займають оповідання і нариси з життя того ж таки Борислава... У самій техніці бориславських оповідань С. Ковалева – очевидні сліди впливу Івана Франка. Тільки учневі не вдалось підвестись до тієї ідейної висоти, на яку став учитель..." [1: 460].

Мета нашої статті – комплексно проаналізувати оповідання Івана Франка "Довбанюк" та окреслити виразні фольклорно-етнографічні й історичні контексти твору.

Вклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Для номінації головного героя автор обрав не родинне ім'я збіднілого шляхтича, а прізвисько, яким "нагородили" односельчани пана Городиського. До речі, потреба додаткового іменування була зумовлена ще й тим, що в селі було "кілька шляхтичів, ще й тезки...", все Городиські, хоч і не свояки" [13: 16: 208]. Загалом це було звичне явище, коли по селах паралельно з побутуванням офіційних родових імень поширеними ставали відповідні вуличні прізвиська. Ці набуті імена з'являлися в різний спосіб: як підкреслення риси характеру, особливості зовнішності чи своєрідності поведінки. Ось як пояснив причини та спосіб набуття такого додаткового ймення невідомий автор (підписався "шляхтич ходачковий") статті "Дещо про шляхту ходачкову", що з'явилася друком у "Народному календарі на рік звичайний 1870": "...вся шляхта в одній загороді має одно ім'я і той сам герб, так, наприклад, зовуться в Сільці всі Сілецькі, в Комарниках – Комарницькі, в Городищі – Городиські і т. д. При тій однотайності імен і часто повторюючихся хресних іменах (а вже то імена або зовсім латинські, або, принаймні, виговорюють так як у поляків), буває часом, що двох тоє саме ім'я носять, а для розрізнення надавано назви додаткові "придомки, прозвища", незважаючи вже на придомки гербові, бо тоті вже всім суть спільні. Такі придомки беруться звичайно від якихсь смішностей, або уломностей, або привичок. Так, наприклад, названо одного для отілості "Барила", іншого для його щуплості "Граблями", третього від його прислів'я "Ацпан" і много інших. З часом ввійшло у звичай, що родові

імена в письмі уживаються і до того придомки додаються, так, наприклад, пан Ян Терлецький Семаш і т. д. Також уживають і імен вітцівських, котрі часом переходять в родові. Так, наприклад, Петрилович, Олехнович, а в громаді між собою, то лише по придомках розрізняються" [7: 103–104]. В оповіданні І. Франко "списав" виникнення прізвиська на основі виразного атрибуту одягу. Городиського називали Довбанюком через те, що він незмінно парадував у "незбираних довбаних штанах". Ця прикметна риса гардеробу вирізняла героя, указуючи й на його бідність ("все ходив"), і на його інакшість (такі штани називали "шляхотськими"). Згадуючи про одні незмінні "довбані штани" Городиського, автор наче спонукає обізнаного читача згадати популярний народний жарт: "Були два пани, мали одні штани, котрий раніше встав, той сі в них вбирив, а котрий пізніше, то той хорувив". Цей, один із численних дотепів про неабияку бідність "фудульного" дрібного шляхетства по підгірських селах І. Франко прокоментував: "Іронічна характеристика лихолатників, що вдають панів" [5: II: 658]. Відтак, можемо здогадуватися, що письменник уже в назві оповідання закладає значний сатиричний заряд, підштовхує до сприйняття твору саме в такому ключі.

Зважаючи на, делікатно кажучи, неохайний зовнішній вигляд Довбанюка, люди, які бачили його вперше, сприймали за "діда". Ідеться, звісно ж, не про родинний статус старшого чоловіка, а про злидаря, який мандрує від села до села, прохаючи милостині. Порівнюючи Городиського, цього сповненого "шляхетської фуми" чоловіка, із волоцюгою "дідом", І. Франко свідомо підсилив невідповідність між його поведінкою й реальним статусом у громаді. Тут автор лише принагідно згадав про інститут "дідівства" ("старцівства") (його представляли убогі, безпритульні чоловіки похилого віку), за яким у народній традиції

закріпився широкий контекст. Бодай частково, так би мовити, у концентрованій формі, цей контекст І. Франко висвітлив на сторінках тритомного корпусу "Галицько-руські народні приповідки", де зафіксував кілька десятків прислів'їв із центральним образом "діда". Приміром, "А ти, діду торбею!" [5: I: 803] (тут, до речі, згадано про невід'ємний атрибут старців – торбу, куди вони вкладали нажебраний хліб), "Всім дідам хліба не настарчиш" [5: I: 803], "Дай, діду, костур, а тебе най пси їдуть" [5: I: 803] (у цій приповідці виведено ще один майже обов'язковий атрибут жебрака – костур, який діди використовували для полегшення ходьби і для захисту від собак, які берегли господарські обійстя), "Дід дідом, хоць го в кожух убери!" [5: I: 803] (цей запис упорядник супроводив цікавим коментарем: "Хто вбраний в кожух, має право вважатися господарем, і повинен поводитися не так, як жебрак-пролетарій" [5: I: 803]), "Дід усе дідом буде" [5: I: 804], "Зійшов на діда" [5: I: 805], "Набрав, як дід у торбу" [5: I: 805], "Ходит як дід остатній" [5: I: 805] та ін. Отож лише через делікатний натяк на можливе, нехай навіть і помилкове сприйняття Довбанюка як представника "дідівського" стану, письменник вдало підкреслив реальне зубожіння й немотивоване гонорування шляхтича.

Для докладнішої характеристики Городиського автор вдався не лише до виразного портретування героя (під час зображення зовнішності персонажа акцентовано на контрасті гардеробу Довбанюка: "обшарпаний, в полотнянці, два роки непраний, заталяпаній по коліна" [13: 16: 207], "обдерте, згорблене, скулене, ледве ноги за собою тягне" [13: 16: 213]) із його показною шляхетською "фудулією" ("а зустрінеться з хлопом, то надується, як той індик, ніс догори, ніби зорі лічить, та й просто насупроти, не вважає ні на що" [13: 16: 207]), а й увиразнив його психотип через нечасті, але вкрай характеристичні, промовисті мовні

партії. Під час відтворення стилю його бесіди підсилено невідповідність сказаного із обставинами мовленнєвої ситуації. Прикметно, що Довбанюк, ця "шляхетська душа", для напастування необережного, котрий наважився зачепити його гонори, використовує традиційний набір панської лайливої лексики. Для образливих вигуків на адресу чоловіка, що, на думку Городиського, уймив йому честі, шляхтич вживає таких слів: "А ти, мудю! А ти, хлопе! А ти, опришку!" [13: 16: 207]. Усі ці зневажливі номінації не вигадка "поетичної душі" непорядного Довбанюка, а набір, на жаль, довгий час звичних формул, наповнених відповідним смисловим контекстом. Лайливе означення "мудю" вживалося зі широким спектром сенсових вібрацій: "дурень, мерзотник", "хам, невихована людина", або ж, як пояснюють упорядники "Лексикону львівського", "селюк, простака". Обзиваючи "селюком, хлопом", Городиський у такий спосіб підкреслює нижчий соціальний статус ситуативного опонента-селянина й водночас наче вивищує себе, шляхтича, перед посполитим. Як завершальний акорд у Довбанюковій тираді-тріаді зневажливого іменування напасника використано слово "опришку". Звичайно, із цим словом пов'язано чимало змістових конотацій, заснованих на великому пласті популярного "опришківського фольклору". Передусім, опришок асоціюється з образом бунтівника, розбійника, одчайдуха. Вельми точно значення слова відповідно до народної етимології витлумачив сам І. Франко. У приповідковому корпусі до зразка "Добрий з него вопришок" від додав такий коментар: "Говорять про пустого, збиточного хлопця" [5: II: 643]. Отож, наділяючи незнайомого чоловіка цілим комплексом напасливих характеристик, Довбанюк вдаряє одразу в три точки, у грубий спосіб підкреслює "невихованість", "низький соціальний статус" та начебто "злочине ество" опонента.

І. Франко зумисне докладно передав суперечку Городиського з чужосільним селянином. Наганьбивши заскоченого зненацька чоловіка, Довбанюк навздогін залякує його скорим ("за два роки") поверненням старої Польщі, коли знову "хлопами орати будуть", а "бабами волочити". Тут письменник, гадається, скористався закарбованими в його феноменальній пам'яті з року 1863 фразами загонових шляхтичів на кшталт: "Постійте-но..., швидко воно не так буде, – вернуться давні часи, будемо ми знов хлопами орати, а жінкам волочити!" [13: 26: 182]. Якщо до того селянин на недоладні закиди "шляхтича", підсміюючись, відповідав дотепними фразами на кшталт: "А бодай-то Бог о тім не довідався" [13: 16: 208] (у народному мовленні такі фрази використовували як готові формули словесної реакції на типові життєві ситуації, властиво, у випадках, коли йшлося про щось неприйнятне), то, почувши про "гарантоване" повернення Польщі, а за нею і панцизняних порядків, "швидко переставав сміятися, з якимось острахом позирне на Довбанюка, далі сплюне щосили й мовчки рушає дальше в свою путь" [13: 16: 208]. Тут автор точно вловив реакцію старших селян, які на початку 1860-их рр. (саме про цей часовий відтинок йдеться в оповіданні) ще добре пам'ятали про давні панцизняні порядки. Лише згадка про можливе повернення до старих часів викликала в селянина, який щойно був готовий до жартів та уципливостей на адресу гордовитого опонента, якщо не жах, то справжнє побоювання (так би мовити, фантомні болі). Тому-то він воліє "не заходити собі" далі з обірванцем Довбанюком, а, "сплянувши щосили", іти далі. У пропонованому короткому але вельми промовистому епізоді І. Франко звернув увагу на добру історичну пам'ять українців, які через десятиліття зберегли тямку про колишні "панські жарти" й бажали більше ніколи навіть не згадувати про ті часи.

Як уже було зазначено, І. Франко докладно вивчав проблему, намагався її різнобічно насвітлити. Що глибше він досліджував тему, то більше жахливої правди відкривав про ті численні "надужиття", якими було скалічено долі тисяч українських селян. Саме тому в науковому дискурсі ученого так ґрунтовно висвітлено тему панщини та її скасування у Галичині. У серії студій науковець широко представив увесь комплекс бід, спричинених тотальним закріпаченням селянства. Властиво, через побіжну але акцентовану згадку про одну з жахливих сторінок української історії в оповіданні "Довбанюк" письменник вдало привідкрив завісу минулого. Пам'ять про ті часи зумовила й відповідне ставлення селян до польського повстання (у творі йдеться про виступ 1863 року). На перший погляд, українці мали б підтримати бунтівників у їхній боротьбі за незалежність, брати з них приклад, однак ставлення поляків до "українського питання" (тут їм ішлося про повернення до давніх порядків) одразу перекреслювало будь-які симпатії й унеможливлювало навіть гіпотетичну підтримку цього недалекогоглядного повстанського руху. У пропонованому художньому творі І. Франко на конкретних прикладах (можна сказати, "списаних із життя") показав, які саме суспільні настрої викликав підпільний польський повстанський рух із тією політичною платформою, де розбурхана фантазія малювала оновлену Польщу "від моря до моря".

Для характеристики Довбанюкових марень про повернення "небіжки Польщі" І. Франко використав промовисті зразки народної фразеології: "Йому здавалося: чи тоді грушки на вербах рости будуть, чи колачева туча спаде" [13: 16: 208]. Друга приповідка за походженням належить до так званих "казкових висловів", себто виникла на основі казки. Вислів бере початок із популярної народної твору про жінку, яка не могла втримати язика за зубами

й "розплескала" чоловікову таємницю. Побутує цей зразок фольклорної прози під назвою "Язиката Хвеська". Звісно, І. Франко знав цю казку (або чув у дитинстві, або ознайомився під час опрацювання багатой казкової літератури), а відтак використав у художньому творі приповідку з неї як формулу неможливого. Здогадуємося також, що додатковим імпульсом до літературного оживлення вислову стала публікація казки в часописі "Правда". У 14–15 числах "Правди" за 1867 р. згаданий фольклорний зразок було надруковано під титулом "Слизькоязика" з підназвою "Задніпрянська приказка". У казці досить широко викладено мотив "колачевої тучі". Цей мотив представлено як один зі способів чоловіка (Дем'яна Гупала) перехитрити надто балакучу дружину. Отож, аби ніхто не повірив жінці, що Дем'ян знайшов великий скарб у лісі (дізнавшись про це, пан відібрав би знайдене), чоловік підлаштував їй декілька дивовиж. Серед підготовлених чудасій була й вигадка про "колачеву тучу", яка, властиво, й увійшла в приповідку. Ось як представлено епізод у варіанті казки, друкованої на сторінках "Правди": "Дем'ян поїхав на ярмарок і накупив калачів може з на десять карбованців; тоді вже іде додому по заході сонця. Як приїхав, то ті калачі так розкидає, так розкидає! Геть всюди накидав: й по подвір'ї, і на хату, і на плоти, і на клуню, і на хліви, – всюди порозкидав. Тоді вже будить жінку:

- Вставай калачі збирати!
- Схопилася вона.
- А це звідкіля їх стільки набралось? – питає.
- Еге! Звідкіля! Ти спиш і не бачиш, що калачева туча йшла.
- Та як же це – калачева туча? Отак таки йшла та й годі?
- А ти ж думала! Отак таки, як і завсіди буває; надійшла хмара, і калачі давай падати. І грум був, і блискавка.
- Ото! Я й не знала, що може калачева туча йти! – озвалася тоді молодиця, да так ті калачі збирає, так

збирає, і Дем'ян з нею, і собаки розволікають їх, і товар жує – сказано, хліб святий валяється, то всячина над ним і збиткується.

- То це, надійсь-то, – помовчавши, заговорила Дем'яниха, – що люде кажуть: нібито, як гримить, то Бог калачі везе" [10: 111].

Отож для виразнішого ословлення надмірних очікувань Довбанюка від повернення колишньої панцизняної Польщі (її у творі з виразною іронією названо "небіжкою") письменник доречно використав фразеологічний зворот, у котрому виведено на перший план марні сподівання на кращі часи. Розвиваючи і підсилюючи контраст між фантастичними мріями Городиського й реальністю, І. Франко продовжив розгортання відповідних фольклорних кодів. "Видавалось йому (Довбанюкові. – С.П.) певним, що тоді й найгіршому шляхтичеві щодень буде пуцане, – зазначав автор і додавав: – А тут у нього, бідолахи, щодень велика п'ятниця" [13: 16: 208]. Тут невідповідність між очікуваннями та правдою життя передано через промовисте протиставлення "пуцане – велика п'ятниця". У народній традиції "пуцанем" або ж "запустами" називали останній день перед початком кожного із чотирьох найтриваліших постів (Великого, Пилипівки, Петрівки та Спасівки). На запусі готували багато смачних страв (хоча й на запусі були певні обмеження). В основному споживали те, що заборонено їсти під час строгого посту. На Бойківщині, як правило, у цей день основною стравою були вареники із сиром та сметаною. "То як має бути піст Великий, роб'їт Запусти. Кажут – їжмо, бо буде піст Великий. Молоко не їдет, м'яса. Більшинство м'яса не їдет, бо кажут, що худобі шкодит. Худоба боліє..." [4: 55]. Натомість "велика п'ятниця" або "страсна п'ятниця" – час суворого посту. Багато хто дозволяв собі в страсну п'ятницю тільки хліб і воду. Були й ті, хто взагалі нічого не їв у день найбільших страстей Христових. "П'ятниця – то був капітальний піст" [4: 55].

В оповіданні І. Франко зобразив виразний тип збіднілого шляхтича, який не раз ставав героєм трагікомічних історій. Саме через такі ситуації, "коли екстремі ся стрічають", автор намагався збагнути складну внутрішню природу Довбанюка – репрезентанта значної когорти "оригіналів", що мешкали у бойківських селах і вирізнялися "почуттям власної гідності, незалежності, корпоративної ексклюзивності та кланової солідарності". Дослідники виокремлювали три типи дрібних шляхтичів: "службова (служила при панських дворах), урядницька (мала високий освітній ценз, обіймала різні посади з управління панськими маєтками) та міська шляхта (мешкала в містах, працювала розумово, займалася ремеслом)" [11: 8]. Довбанюка важко зачислити до котроїсь з окреслених груп, але, зважаючи на те, що він час від часу ішов таки на службу до сільських багатих шляхтичів ("от де саду пильнувати, в пасіці роїв доглянути, під час толоки коло женців постояти або зимою скіпок поколотити та збіжжя на млинку провіяти" [13: 16: 208]), то можна вважати його причетним до "службового" типу.

Дрібну шляхту Прикарпаття формували представники двох етнічних груп: українці та поляки. І. Франко зосередився на висвітленні поведінки польського шляхетського табору, який різко протиставляв себе українському селянству і жив надією повернення старої Польщі. Саме зубожілі польські шляхтичі виступили з активною підтримкою повстання 1863 р. Властиво, Довбанюк належав до фанатиків відновлення колишніх порядків і готовий пожертвувати життям заради успіху заколоту. Франко, здається, зумисне у творі зосередив увагу на крахові сподівань Городиського й особливо виразними штрихами змалював сцену, коли після поразки повстання бідолаха напівживий повертається до села та змушений назавше відмовитися від

мрії по-колишньому панувати, ба більше, проклясти ту мрію. Тут, гадається, промовляв не тільки Франко-белетрист, а й Франко-політик, який не "шкодуючи ні труду, ані поту" працював на утвердження принципу рівноправності та партнерства в українсько-польських стосунках.

Попри те, що дрібна шляхта після першого поділу Польщі 1772 р. втратила значну частину привілеїв і за своїм маєтковим статусом нічим не вирізнялася з-поміж селянства, усе ж вона не відмовилася від демонстрації ілюзорної вищості. Про це, образно кажучи, "рудиментарне" явище влучно висловився Роман Кирчів. Дослідник зазначив: "Ще довше і тривкіше синдром шляхетства зберігся в духовно-психологічній сфері, побутово-звичаєвих традиціях. Кастова амбіційність, певна замкнутість, почуття своєї вищості над "хлопами", хоч ні матеріальні економічно-господарські, ні культурно-освітні реалії для того самовивищення не давали... ніякої підстави..." [8: 331].

В оригінальний спосіб у творі подано інформацію про підготовку та перебіг польського повстання, "тотої руханки в Варшаві". Між народом ширилися не надто приємні чутки про реальні цілі інсуреції. Подейкували, що поляки "різатимуть хлопів" та "панщину завернуть", відтак між селянами утвердився органічний спротив до польських патріотичних поривів і засудження цього антиурядового руху. Натомість шляхта, дрібна зосібна, усіляко сприяла реалізації заколоту. Особливою повстанською гарячкою захворів і Довбанюк, який місця собі не знаходив і рвався в бій. Він упродовж тривалого часу підживлював поголоску про переможний вибух польського визвольного руху й не міг ніяк дочекатися його перемоги. Франкові вдалося дуже точно передати часову дистанцію від перших вісток про майбутнє зрушення й до більш-менш дієвих кроків його реалізації. Довбанюк уже від весни носився з гаслами воскреслої Польщі, аж доки в

неділю перед Петром (1863 р., справді, Петра святкували в понеділок, себто часові координати автор виписав дуже точно) не з'явився в селі незвичний дротар. Дротарями, або ж горшкодраями називали мандрівних ремісників, які "направляли горшки". "Ті ремесники, – зазначав І. Франко, – мають звичай ідучи вулицею заповідати своє наближене голосним окриком: Горшки дротувати, мамо-о-о!" [5: I: 602]. Під личиною дротаря насправді крився польський агітатор, який нарозказувавши байок про неймовірний успіх повстання ("повстанці б'ють москаля", "француз і англік ось-ось уже полякам на поміч виступлять", "цїсар нічого против того немає, щоб москалеві "курти скроїти" і т.д." [13: 16: 211]), спонукав лише загорілого Довбанюка (селяни, незважаючи на солодкаві розкази агітатора про те, що "деінде хлопи до повстання ідуть" і що "пани хлопам не лише панщину, але й усі ліси й пасовиська дарують" [13: 16: 211] зі скепсисом сприйняли новини) покинути село й долучитися до повстанців.

Хоч в історію польське повстання 1863 р. увійшло під назвою "січневого", однак потривало воно досить довго. Були різні осередки його розгортання. Спершу на східних теренах колишньої Речі Посполитої з поступовим зверненням на західні землі. Остаточне згасання повстанського запалу припало на початок вересня. Улітку ж з огляду на дуже малу підтримку руху з боку селян було максимально активізовано агітаційну роботу. Краєм розійшлося чимало польських проповідників, яким належалося в будь-який спосіб спростувати сформований стереотип про те, що в разі перемоги повстання повернуться колишні порядки. Ці пропагандисти майбутньої відновленої Польщі заради здобуття прихильності і, головно, підтримки селянства приобіцювали значні вольності і даровизни. Однак, дорога крапанка до Великодня. Це була запізнїла акція, яка не дала жодних позитивних результатів і докорінно не змінила загалом

негативного (а подекуди й ворожого) ставлення українського селянства до польських повстанців.

Січневе повстання викликало значний інтерес в І. Франка. У наукових студіях та художніх творах ґрунтовно висвітлював передумови, перебіг і наслідки цієї спроби сусідів відновити незалежність. Учений відзначав, що поляки чомусь мали велике сподівання на підтримку від українського населення, наївно думаючи, що всі їхні такі недавні надужиття уже забуто. Досвід попередніх повстань, де були зафіксовані факти свідомої участі селян у придушенні бунтівників (не хотіли повертатися до старих порядків), здавалося, нічого не навчив. Засліплені бажанням знову панувати поляки (як правило, це були представники шляхти) зовсім зігнорували український контекст, що, зрештою, зумовило фатальні наслідки інсуреції. Звичайно, у процесі тривалої боротьби (від січня до вересня) повстанці дійшли до усвідомлення значних промахів та намагалися якомога швидше їх виправити. Проте, як слушно зауважив І. Франко, було вже надто пізно. У протерміновані солодкаві обіцянки зберегти свободу селян та передати їм у посідання землю та ліси вже ніхто не вірив. Ці слова, голошені устами численних агітаторів, українці сприймали з іронією й у кращому випадку висміювали горе проповідників майбутнього селянського раю під Польщею. Спершу живі сцени польського повстання 1863 р. І. Франко зобразив на сторінках першороману "Петрії і Добоцуки". Письменник точно передав той контингент польських повстанців (з докладним насвітленням їхніх низьких моральних устоїв). У вступній частині до третього розділу роману, де викладено перипетії з життя героїв на тлі повстання, І. Франко, ненав'язливо пропонуючи свою оцінку цієї події, писав: "Хто із галичан не тямить сумної пам'яті року 1863? Ще зимою, з його початком, страшили людей розличні знаки природи, з весни прийшли дві найстрашніші фурії: пошесть і війна. Як аномальні і невидані

були явлення природи, так аномальний, дивний і неприродний був настрої людських умів в тім злопам'ятнім році" [13: 14: 195].

З глибокою аналітичною оцінкою не тільки повстання 1863 р., а й інших спроб відновити колишню польську державу І. Франко виступив у статті "Наш погляд на польське питання". Акцентуючи на помилкових інтенціях ідеологів польського збройного виступу, український учений слушно зазначив: "Хто перегляне історію польських повстань з нашого віку: в р. 1831, 1846, 1848 і 1863 – той вичитає в ній кривавими буквами написану історію систематичного і незлічимого засліплення. Раз за разом кричачі немилосердні факти говорили їм, що в нашій віці ідея старої Польської держави, ідея історичної Польщі мусить уважатися пережитою і безповоротно погислою, – ні, з упертістю, гідною ліпшої справи, з ентузіазмом, викликаючим глибокий жаль, з правдиво трагічною фатальністю одно покоління за другим перлося в ту бездонну пропасть і погисало в ній. Раз за разом вони переконувалися, що всі мужики бувших польських земель, без вигляду на народність, противні навіть споминам про історичну Польщу – а предсі жили в тім переконанні, що назва "Polska od morza do morza" є якимсь чародійським словом, котре, в свій час кинене у маси народу, мов іскра електрична, потрясе всі серця, підойме всі руки до відбудування того раю" [13: 45: 205]. Докладніше мовлячи про наслідки "стародержавних аспірацій", І. Франко додавав: "повстання 1863 року принесло також велике погіршення їх долі в Росії і, крім того, сталося знаком до загальної реакції в цілій Російській державі (тут дослідник натякнув на сумні висліди польського виступу й для українського національного відродження: чого вартував тільки Валуєвський циркуляр). А де ж користі всіх тих жертв? Чи, маніфестуючи живучість ідеї історичної Польщі по всіх колишніх "польських" землях, поляки розбудили в тих землях почуття прихильності до тої Польщі,

єдності з нею? Сміємо сказати, що ні, не тільки на Литві і Жмуді, на Волині і Україні, але навіть в Галичині, ба особливо в польській її частині, народ постав проти тої ідеї і проти її проповідників. Не ентузіазм, не масовий рух, а ненависть збудилися всюди проти історичної Польщі, – і той незаперечний факт пора би всім полякам, а особливо галицьким, добре собі зятямити. Пора їм зятямити, що патріотизм, маніфестуючий себе фразами о "Polska od morza do morza", є не патріотизмом, а навмисною або і ненавмисною зрадою на польській народності і на її кровних інтересах, котра той фразистий патріотизм без намислу посвячає для своєї утопічної цілі" [13: 45: 206]. Цікаво, що цитована стаття вийшла друком на сторінках "Діла" ще 1883 р., себто за три роки до написання "Довбанюка". Є підстави вважати, що письменник бажав у різний спосіб (через наукову статтю, публічний виступ, белетристичний твір та ін.) представити український погляд на складне питання та спонукати поляків до вироблення раціональної політичної програми, заснованої не на історичних сентиментах і вірі у відновлення колишньої величі, а на реаліях часу з повагою до сусідніх народів.

Улітку 1863 р. у галицькі села доходив лише глухий відгомін про перебіг польського повстання, адже активне збройне протистояння відбувалося головню в підросійській частині колишньої Речі Посполитої. Діячись особистим досвідом переживання неспокоїного року, І. Франко згадував: "мав тоді случай бачити несупокій і таємний рух між... шляхтою. Газет в селі ніхто не держав, вісті про повстання доходили десь-колись, передавалися усно, шепотом, з додатками і прибільшеннями" [13: 26: 182]. Відтак, вже у форматі оповідання продовжував: селяни активно ділилися чутками, що їх "хто на ярмарці чув або від чужосільних". У цих поголошках (їх І. Франко увів у текстуру твору) правдиво йшлося про те, що "москаль змагає", "москаль повстанців, як риби в саку ловить, а котрих зловить, то з тими

таке робить, що був-був когут, а потому зістав каплуном!" [13: 16: 210]. Звісно, випадково почуте викликало в Довбанюка щире обурення, і попри те, що бесідували селяни тихо, майже пошепки поміж собою, він не стримався, аби не викричати свого неаргументованого, але гарячого протесту: "Дурні повідають, а ще більш дурні слухають!". Розгортання дальшої суперечки перервала раптова поява дротаря. Ці мандрівні ремісники, як уже було згадано, ходили від села до села й займалися своїм нехитрим, але достатньо прибутковим промислом: рятували тріснуті горщики від передчасної "смерті". Дротарів цінували не лише за справне виконання досить специфічної та складної роботи, а й за те, що приносили в село найсвіжіші новини. Кожен прихід такого ремісника був пов'язаний із розповіданням "всякої всячини", бо дротар "все одно, що газета" [13: 16: 210]. "Бувало, – підкреслював письменник, – повна хата людей найде, як на комашню, а він собі на лаві засяде та "сем" та "лем" – і плете, що йому слина на язик наверне, а люди аж роти порознімають та тільки ахають" [13: 16: 211]. Водночас дротарі, про це також уже було згадано, виконували й іншу функцію: вони, якщо використати сучасну термінологію, працювали під прикриттям, сповняючи вивідувальні чи агітаційні завдання. Такі мандрівні майстри могли бути й урядовими шпиками (вивчали настрої селян), і представниками польського підпільного руху (переконували у потребі долучитися до повстання). Наголошуючи на можливій таємній ролі дротарів, І. Франко зумисне увів до твору таку ремарку: "Чутка йшла навіть, що їх навмисне підсилано. Одні казали, що їх пани підсилають, аби хлопів бунтували, а другі казали, що уряд підсилає, аби пантрували, чи хлопи справді не бунтуються" [13: 16: 211].

У творі в образі дротаря І. Франко представив досвідченого підпільного агітатора, який добре знає психологію поведінки селян. Задля максимального розширення аудиторії та голошення їй "шляхетської правди" про повстання з

метою залучити до участі, він витримує відповідну паузу. Перед двома-трьома ґаздами мовчить, але, коли "подвір'я людей насходилося", раптово оживлюється, "розбалакується". Спершу, під час розпитів про звичайні справи затинається, і "сем", і "лем" плів щось таке, що мара знає що", та ось, коли бесіда зайшла на повстання, то його вже годі було стримати. "Чисто по-польськи", до того пробував говорити по-українськи (цією заувагою автор делікатно натякнув, що перед господарями розбалакався зовсім не дротар, бо серед цих ремісників поляків, як правило, не було, та й не ходили вони ніколи в неділю, день святий шануючи), цей захожий чоловік (для відповідної рецепції письменник наділив його неприємним "цапиним голоском"), "почав розповідати, як то повстанці москалеві "курти скроїли" [13: 16: 211]. Після вигадок про фантастичні успіхи польського збройного виступу агітатор закликав селян приєднатися до повстанців: "Pójdźcie, ludzie, pójdźcie!... Ojczyzna woła!... " і для підсилення ефекту промови виконав пісеньку, яка починалася словами:

"Stój, wrogu, stój,

Bo nie ustał bój! "

І закінчувалася всловом:

"Powiesimy was po parze,

Czynownicy, dignitarze! " [13: 16: 212].

До слова, у чорновому варіанті оповідання в обох уривках пісні фігурував образ "царя", однак, як установив Федір Погребенник, коментатор XVI тому Франкового п'ятдесяти томника, у друкованій версії з цензурних міркувань текст пісенної вставки було змінено [13: 16: 489]. Цікаво також, чи цитована пісня належить до тих численних новотворів, що їх поляки активно ширили краєм у 60-их роках XIX ст., чи це стилізоване Франкове складання в дусі агітаційної поезії?

Варто наголосити, що, окрім ширення між народом антиурядових співанок усним шляхом головно через мережу агітаторів, не менш активно шляхтичі розповсюджували, так би мовити, для внутрішнього користування відповідні

писані агітки. Про цей аспект роботи польського підпілля пізніше І. Франко згадував: "Десь-відкись заблукалися в село попереписувані революційні стишки, котрі курсували поміж шляхтою і відчитувалися потаємно. Тямаю зміст одного: пани відгрозувалися там хлопам-мазурам за різню 1846 р. (варто згадати, що відгомін цього селянського виступу проти бунтівної шляхти І. Франко представив в оповіданні "Різуни"). "Швидко, – говорилося в послідній строфці того вірша, – будемо ми вас вішати за горла на гаки, а за вашу душу засвіtimo каганець". Осторожно і з трепетом відчитувалися ті вірші, щоб не почули хлопи" [13: 26: 182].

З ідентичним ідеологічним підтекстом І. Франко інтерпретував тему української рецепції польського повстання в згаданому першому романі "Петрії і Добошуки". У творі 1876 р. автор на конкретних прикладах проілюстрував, як представники українського світу не сприймали замірів повстанців-шляхтичів. На наполягання дружини полячки Дозі Кралінської долучитися до польського здвигу бодай значним грошовим датком русин Андрій Петрій відповідає: "Отечество, до котрого ти признаєшся, не есть, любезна, моїм отечеством, а свобода, серденько, котрої ти хочеш, не така, як та, котрої я бажаю!" [13: 14: 213]. До речі, у "Петріях і Добошуках" теж висвітлено образ агітатора (його роль виконує барон Б.), який солодкими словами і, за висловом автора, "звичайною полякам цукрованою гречністю" намагається переконати Петрію грішми підтримати шляхтичів-повстанців.

Словесний пропагандистський арсенал барона значно багатший аніж у дротаря ("Ми бідні діти бідної, обдертої зі всього матері. Святий обов'язок дітей – рятувати матір з рук тиранів; ми піднялися того. Час посвячення себе і свого маєтку прийшов. Отечество кличе і вас – і ми думаємо, що ви, яко добрий син, не занедбаєте услухати того голосу..." [13: 14: 215]), однак і він (як і його менш красномовний однодумець з

оповідання "Довбанюк") не зміг втягнути українця в чужу, незрозумілу, ба більше, шкідливу, зважаючи на декларовану мету, для нього боротьбу. Усвідомивши марність фальшивих переконань, барон разом із іншими бунтівниками виявляє справжнє обличчя і без жодних докорів сумління готовий вчинити фізичну розправу над непоступливим Петрієм. Рятують Андрія від вірної смерті селяни, "озброєні в кілля, сокири, ціпи і вила" [13: 14: 218]. Саме українські мужики змушують повстанців утекти в ніч. Властиво, цією напруженою сценою І. Франко лише проілюстрував один із численних випадків селянського виступу проти польської "патріотичної бунтівничої голоти" [13: 14: 211] і засвідчив їхню готовність віддавати ворогобників у руки влади. Звісно ж, рушійним аргументом, що підштовхував до таких дій не було бажання прислужитися австрійській адміністрації, діяли вони за принципом вибору меншого зла, яким на той час була влада Габсбургів.

В оповіданні "Довбанюк" І. Франко досить виразно показав той дисонанс між сподіваннями агітатора й реальними настроями селян. Жодної прихильності, жодного співчуття до повстанців, навпаки, свідомий протест. Можна сказати, що заклик долучитися до лав бунтарів, викликає в люду змішані відчуття: щось середнє між насмішкою та обуренням. Особливо загострило роздратування селян імпульсивне рішення Довбанюка вже й зараз приєднатися до збройного виступу. Властиво, градус напруги зріс через сам спосіб, у який Городиський потвердив готовність братися за віднову старої Польщі. Переступаючи всі межі пристойности, він нехтує численними виявами толерантності та прихильності й кидається образами на адресу своїх цирих заступників. Коли батько оповідача звертається до новоявленого повстанця із упітненнями, то у відповідь чує лише грубе: "Мовчи, хаме!" [13: 16: 212]. За хвилю гзди знайшлися з адекватною реакцією на виклик. Ні, вони не кинулися на провокатора з кулаками, а вдалися до

більш витонченої форми приниження: найдітклавішими фразами почали висміювати Довбанюка, усілякими ущипливостями виказувати його непевний статус. Господарі влаштувують для Городиського імпровізовані глумливі проводи до війська, які вивершують нарочито нетиповим виконанням рекрутської пісні. Ось в якому саркастичному тоні передав письменник сцену прощання громади із охотником:

- «Гурра! – повітали його люди грімким окриком.
- От козак, раз козак!
- Оперезався, зовсім зібрався.
- Хоч до повстання, хоч у просо воробців пуджати!

Мов град сипалися насміхи на Довбанюкову голову. А він нічого собі. Взяв дротаря запідруку, навіть не поклонився нікому, та й пішли.

– Гей, музики військової! З парадом провести пана капітана! – крикнув хтось, і за хвилину де не взялася юрба хлопців з цебриками, нецьками, скіпцями, друзі попри них з патиками, та й луп-цуп, трах-тарах, тарабанять щосили!... Крик, гвалт, гармидер! А за бандою друга купа йде – парубки, газди, та ревуть-ревуть:

Пристань, Юрку, до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку!
Будеш їсти, будеш пити,
Довбеньками воші бити" [13: 16: 213].

Для пуанту в сцені провідів використано уривок із популярної рекрутської пісні, де в поетичній формі з трагічним підтекстом представлено усі "принади" вояцького життя. Відтак, адресацію пісні Довбанюкові можна сприймати і як намір жорстоко покіптити з горе-вояка, і як останню рішучу спробу його вразити. Якщо в цитованій строфі лише частково згадано про рекрутську долю, то в повному тексті значно рельєфніше випрозорюється народна правда про це явище. Пісню зафіксовано в першому томі збірника Якова Головацького "Народные песни Галицкой и Угорской Руси":

"А во Львові в славном місті
Звербовали хлопців двісті.

"Нащо тобі бідовати?
Ліпше в войску панувати.
Гуляй, пристає до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку,
Будеш їсти, будеш пити,
Будеш як панок ходити.
Покинь тата, покинь маму,
А сам пристає до уланів!
Будеш їсти, будеш пити,
Довбеньками воші бити.
Утинаса на рамена!
Нема пана над улана:
Китель білий, кивер чорний,
Хлопець гожий і моторний.
Ой ви хлопці новобранці,
Не беріте дівки в танці,
Тільки беріть молодичі,
І то гожі, круглолиці!
А ви, люде, не смійтеся,
Чужій біді не тіштеся!
Коли буде Божа воля,
Не загине наша доля" [9: 148].

Найімовірніше, І. Франко все ж не позичав цитованого уривку з книги Я. Головацького, а перейняв його з живої народної традиції. Цикл рекрутських пісень належав до вельми поширених, що свідчило про актуальність теми. Властиво, рекрутчина була однією з найболючіших суспільних проблем, які зрезонували численними народнопоетичними текстами, що емоційно повідали правду про труди та дні вояка.

У завершальній частині оповідання автор через модус спомину самого Юрія Довбанюка викладає його історію "участі" в повстанні. Властиво, односельчани почули про майже двомісячні (вийшов у неділю перед святом Петра, а з'явився на "першої матки") поневіряння Городиського після того, як він оголтувався від цілковитого виснаження. Ось як виглядав шляхтич після повернення в село: "Лізе щось улицею, обдерте, згорблене, скулене, ледве ноги за собою тягне. Та й ноги лепські: подряпані, покривавлені по самі коліна, бо якраз тільки до колін останки штанів досягали. Лізе просто на наше подвір'є, наближається, знімає з голови щось ніби лопушшя, ликом пов'язане..." [13: 16: 213]. Лише після того, як Довбанюка добре нагодували,

він "прийшов до себе", "насилу розговорився" і з виразними нотками самоіронії повідав про свою немилу повстанську вилазку. "Був десь на границі... Якись дуби тягав. Було нас дванадцять, таких самих старих дурнів, як я. Завели нас до якогось пана та й там сказали ждати на розкази. Ждали ми, ждали, розуміється, в лісі. Далі пану навкучило ся, та й каже нам: "От не маєте тут що робити, тягайте оті дуби з того боку границі на сей бік". А то вам через ліси та нетрі такі, що крий Боже! "Се, – каже, – потрібно буде для войовання, коли сюди війна прийде". Тягати каже швидко, а їсти дає щораз то скупіше. Тягали ми, тягали, – адіть, як обтягалися! А далі взяли та й утекли... Я гадав, що хоть арештують та цюпасом до села відішлють, – отже, не хотіли. Прийшлося самому голому й голодному, паляндрувати. Господи, що я назнався, що я назнався!..." [13: 16: 214]. Отже, нарешті й Довбанюк усвідомлює, що його обдурили та використали, що про ніякі державні інтереси не йшлося, а лише про вигоду окремих осіб, які сподівалися за спинами повстанців-одчайдухів помножити свої статки та зміцнити політичний статус. Тому-то, коли котрийсь із односельчан не стримався ("вирвалося знехотя") і запитав: "Ну, а Польща буде?", "Довбанюк тільки голову понурих. Мовчав, мовчав, а далі зірвався, тупнув

покаліченою ногою по землі, махнув залізною ложкою по повітрі в якісь неозначеним напрямі та на ціле горло як не крикне:

А нехай їм там усім тристенний дідько матір мучить!" [13: 16: 214].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, бачимо, як після нетривалого внутрішнього вагання на основі побаченого та пережитого в Довбанюка врешті відбувається внутрішній злам: від відмовляється від тієї ефемерної мрії про колишнє безтурботне життя "як за старої Польщі" і приймає дійсний стан речей, твердо, хоч і зраненими ногами, стає на реальний ґрунт. Саме через повчальний приклад Городиського І. Франко закликав поляків стати на твердий ґрунт реальної політики, де на чільному місці повага до національних прав і свобод сусідніх народів. Хоч оповідання "Довбанюк", на перший погляд, написане на злобу дня й стало художньою ілюстрацією суспільно-політичних поглядів автора, у жодному разі не можна відмовляти йому в літературній вартості. Навпаки, у творі вельми колоритно у високомистецькій формі зі залученням історичних та фольклорно-етнографічних ремінісценцій порушено актуальне питання українсько-польських стосунків та запропоновано оптимальну модель його вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький О. Художня проза Івана Франка. *Зібрання праць: У 5 томах*. Київ: Наук. думка, 1965. Т. 2. С. 412–462.
2. Вертій О. Народні джерела творчості Івана Франка. Тернопіль: Підручники і посібники. 1998. 255 с.
3. Возняк М. Матеріали до життєпису Франка. *За сто літ*. Харків-Київ, 1927. Кн. 1. С. 166–186.
4. Галайчук В. Польові етнографічні матеріали з Бойківщини. *Єдність у різноманітності. Бойки. Навчально-методичний посібник*. Львів-Житомир, 2020. С. 11–136.
5. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Львів, 2006.
6. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). Київ: Критика, 2006. 632 с.
7. Дещо про шляхту ходячкову. *Народний календарь на рік звичайний 1870*. Львів: Просвіта, 1869. С. 100–106.

8. Кирчів Р. Дрібна шляхта українського Прикарпаття (до проблеми історико-етнографічного вивчення). *Студії з українсько-польського пограниччя*. Львів, 2013. С. 330–350.
9. Народные песни Галицкой и Угорской Руси: [в 3 ч.]. Собрал Я. Головацкий. Москва, 1878: Ч. 1: Думы и думки. 388 с.
10. Слизькоязыка. Задніпрянська приказка. *Правда*. № 14. Львів, 1867. С.108–115.
11. Фелонюк А. Українська шляхта Галичини: вступні зауваги. *Українська шляхта Галичини в XV–XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна свідомість*. Львів: ПАІС, 2018. С. 6–10.
12. Франко І. Записки руського селянина з початку XIX ст. *ЗНТШ*. Т. 115. Кн. 3. 1913. С. 155–157.
13. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1976–1986.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Biletskyi, O. (1965). Khudozhnia proza Ivana Franka. [Franko's Literary Prose]. *Zibrannia prats: U 5 tomakh*. Kyiv: Nauk. dumka. Vol. 2. P. 412–462. [in Ukrainian].
2. Vertii, O. (1998). Narodni dzherela tvorchosti Ivana Franka. [Folkloric Sources of Franko's Works]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 255 p. [in Ukrainian].
3. Vozniak, M. (1927). Materialy do zhyttiepysu Franka. [Contributing to Franko's Biography]. *Za sto lit*. Kharkiv-Kyiv. Book 1. Pp. 166–186. [in Ukrainian].
4. Halaichuk, V. (2020). Polovi etnohrafichni materialy z Boikivshchyny. *Yednist u riznomanitnosti. Boiky. Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Lviv-Zhytomyr. P. 11–136. [in Ukrainian].
5. Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Ruthenian Folk Proverbs and Sayings]: In 3 vol. Collected, arranged and explained by Dr. Ivan Franko. Lviv, 2006. [in Ukrainian].
6. Hrytsak, Ya. (2006). Prorok u svoii vitchyzni. [The Prophet in his Homeland]. Franko ta yoho spilnota (1856–1886). Kyiv: Krytyka. 632 p. [In Ukrainian].
7. Deshcho pro shliakhtu khodachkovu. (1869). [On Szlachta Chodackowa.] *Narodnyi kalendar na rik zvychainyi 1870*. Lviv: Prosvita. P. 100–106. [in Ukrainian].
8. Kyrchiv, R. (2013). Dribna shliakhta ukrainskoho Prykarpattia (do problemy istoryko-etnohrafichnoho vyvchennia). [Petty Nobility of the Ukrainian Precarpathian Region (a historical and ethnographic research approach)]. *Kyrchiv R. Studii z ukrainsko-polskoho pohranychchia*. Lviv. P. 330–350. [in Ukrainian].
9. Narodnye pesny Halytskoi i Uhorskoi Rusy: [v 3 ch.]. Sobral Ya. Holovatskyi. (1878). [Folk Songs of Galician and Hungarian Ruthenia]. Moskva: Part 1: Dumy i dumky. 388 p. [in Ukrainian].
10. Slyzkoizykyka. Zadniprianska prykazka. (1867). [A Blabbermouth. A Proverb from Transdnieper]. *Pravda*. № 14. Lviv. P. 108–115. [in Ukrainian].
11. Feloniuk, A. (2018). Ukrainska shliakhta Halychyny: vstupni zauvahy. [Ukrainian Nobility in Galicia: Introductory Remarks]. *Ukrainska shliakhta Halychyny v XV–XX st.: etnosotsialnyi rozvytok, suspilnyi status, natsionalna svidomist*. Lviv: PAIS. P. 6–10. [in Ukrainian].
12. Franko, I. (1913). Zapysky ruskoho selianyna z pochatku XIX st. [Notes of a Ruthenian Villager from the Early 1800 s]. *ZNTSh*. Vol.115. Book 3. P. 155–157. [in Ukrainian].
13. Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv: U 50-ty t. [Collected Works in 50 Vols.]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 01.10.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024